

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

щодо відповідності умов кредитних договорів про встановлення окремих видів платежів статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів”

16 грудня 2019 р.

м. Київ

ВСТУП

До мене, як до члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді, надійшов запит голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Гулька Бориса Івановича про підготовку наукового висновку щодо відповідності кредитних договорів про встановлення окремих видів платежів статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів”.

Суддею Гульком Б. І. поставлені **наступні питання:**

- 1. Чи відповідають умови кредитних договорів, укладених до 2010 року, про встановлення вищевказаних комісій (інших вказаних вище платежів) положенням статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів” та пункту 3.6 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168?*
- 2. Чи є підстави для задоволення позовних вимог фінансової установи про стягнення нарахованих комісій (інших вказаних вище платежів) при відсутності судового рішення про визнання недійсними умов кредитного договору, якими такі комісії встановлені (стаття 204 ЦК України)?*

II. Юридичні підстави надання висновку: Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р.; Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затверджене постановою Пленуму Верховного Суду від 2 лютого 2018 р. № 1.

III. Нормативно-правові акти та інші документи, що використані для надання висновку: Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV; Закон України “Про захист прав споживачів” від 12 квітня 1991 року № 1023-XII; Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджені постановою правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168.

ОПИСОВА ЧАСТИНА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ:

Відповідь на сформульовані у листі Голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Гулька Б. І. питання надається з урахуванням лише викладених у цьому листі фактичних обставин (фактичних ситуацій) та аналізу положень названих вище законодавчих актів. Обґрунтування відповідей зводиться до наступного.

Викладення фактичних обставин:

Розглядаючи спори за позовом фінансових установ до позичальників про стягнення заборгованості за кредитними договорами, у значній кількості своїх судових рішень Верховний Суд висловлював правову позицію, яка зводиться до того, що умови певних пунктів кредитних договорів (зокрема, укладених до 2010 року), якими встановлено суми комісії у вигляді винагороди за надання фінансового інструменту, винагороди за резервування ресурсів, винагороди за проведення моніторингу тощо, є несправделивими (статті 11, 18 Закону України “Про захист справ споживачів”), оскільки вказані платежі є платою за дії (послуги), які позичальник не замовляв, і такі дії фінансова установа недобросовісно здійснює на власну користь в межах виконання сторонами своїх прав та обов’язків по кредитному договору. Такі платежі визнавались не виправданою додатковою платою за користування кредитними коштами, а не платою за надання окремої послуги, яку б замовляв споживач (отримання кредиту під сплату відсотків). Зокрема, суд вважав, що фінансова установа не мала права встановлювати, а споживач не мав обов’язку сплачувати такі платежі, оскільки на встановлення таких платежів містилась заборона, передбачена пунктом 3.6 Правил

надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168.

1. Обґрунтування відповіді на питання № 1.

Чи відповідають умови кредитних договорів, укладених до 2010 року, про встановлення вищевказаних комісій (інших вказаних вище платежів) положенням статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів” та пункту 3.6 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168?

Загальні положення про договір встановлюються розділом II Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Стаття 627 ЦК України врегульовує один з основних принципів приватного права (та одну з засад цивільного законодавства) – свободу договору. Так, за змістом частини 1 цитованої статті сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Перелічені соціальні регулятори можна вважати обмеженнями принципу свободи договору в розумінні статті 627 ЦК України.

Відтак, Закон України “Про захист прав споживачів” як акт цивільного законодавства може встановлювати межі свободи договору у правовідносинах, що є предметом регулювання названого акту.

Стаття 18 цього закону врегульовує визнання недійсними умов договорів, що обмежують права споживача. При цьому, конструкція цієї норми побудована на категорії справедливості умов відповідних договорів (що цілком корелюється з правилами частини 1 статті 627 ЦК України). Так, частина 1 статті 18 Закону України “Про захист прав споживачів” встановлює правило, відповідно до якого продавець (виконавець, виробник) не повинен включати у договори із споживачем умови, які є несправедливими; частина 2 цієї статті розкриває поняття

несправедливості, а частина 3 визначає приблизний перелік умов договору, що вважаються несправедливими.

Чинна редакція статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів” (права споживача у разі придбання ним продукції в кредит) містить бланкетну норму, що відсилає до Закону України та встановлює, що її правила застосовуються до відносин споживчого кредитування у частині, що не суперечить Закону України «Про споживче кредитування». Разом з тим, попри обмежувальний характер власного застосування (з урахуванням положень законодавства про споживче кредитування) не містить, власне, правової норми, тобто правила, яке врегульовує відповідні правовідносини.

Разом з тим, враховуючи, що запитання, на яке надається відповідь, сформульоване щодо договорів, укладених до 2010 року, можна припустити, що такі договори мають бути проаналізовані з метою встановлення їх відповідності такої редакції статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів”, що діяла у період укладення відповідних договорів (2010 рік).

Так, частина 2 попередньої редакції статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів” містила значний перелік інформації, що мала бути повідомлена споживачеві перед укладенням договору споживчого кредиту.

Пункт 3.6 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168 (втратили чинність) встановлював норму, за змістом якої банки не мають права встановлювати платежі, які споживач має сплатити на користь банку за дії, які банк здійснює на власну користь (ведення справи, договору, облік заборгованості споживача тощо), або за дії, які споживач здійснює на користь банку (прийняття платежу від споживача тощо) або що їх вчиняє банк або споживач з метою встановлення, зміни або припинення правовідносин (укладення кредитного договору, унесення до нього змін, прийняття повідомлення споживача про відкликання згоди на укладення кредитного договору тощо).

Стаття 58 Конституції України встановлює загальний принцип, за змістом якого закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім

випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Зазначене правило конкретизоване нормами частини 3 статті 5 ЦК України, відповідно до якої, якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав і обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

Необхідно відзначити, що правовідносини, що врегульовуються Законом України «Про захист прав споживачів» (зокрема і ті, що виникають на підставі кредитних договорів) є складними та неоднорідними, а визначення конкретної правової норми, застосовної до конкретних правовідносин, необхідно здійснювати з огляду на момент виникнення конкретних прав та обов'язків.

Таким чином, умови кредитних договорів, укладених до 2010 року, про встановлення окремих видів платежів необхідно оцінювати на відповідність законодавству (зокрема, визначенням редакції статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів”) з урахуванням моменту виникнення конкретних прав та обов'язків на підставі таких договорів.

2. Обґрунтування відповіді на питання № 2.

Чи є підстави для задоволення позовних вимог фінансової установи про стягнення нарахованих комісій (інших вказаних платежів) при відсутності судового рішення про визнання недійсними умов кредитного договору, якими такі комісії встановлені (стаття 204 ЦК України)?

Стаття 204 ЦК України встановлює презумпцію правомірності правочину. Відповідно до цієї статті правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом, або якщо він не визнаний судом недійсним. Таким чином, “межами” правомірності правочину є: (1) недійсність, прямо встановлена законом та (2) недійсність, встановлена судом.

Наведені межі застосовні з урахуванням видів недійсності правочину (нікчемності та, власне, недійсності). Так, у тому разі якщо правочин є нікчемним, межею презумпції правомірності правочину є пряма вказівка закону на таку недійсність (нікчемність). У разі ж, якщо правочин є оспорюваним, його

недійсність має бути встановлена судом в порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

Слід відзначити, що ЦК України не надає прямої вказівки щодо того, яке формулювання закону дає підстави вважати, що вимога про пряме встановлення недійсності законом є виконаною.

Так, частина 2 статті 215 (недійсність правочину) та частина 1 статті 204 (презумпція правомірності правочину) передбачають, що закон має встановити недійсність. В свою чергу, вже цитована стаття 18 Закону України “Про захист прав споживачів” теж оперує поняттям недійсності.

Разом з цим, ЦК України передбачає і випадки, коли окремі норми встановлюють, що той чи іншим правочин є саме нікчемним (наприклад, частина 1 статті 27; частина 3 статті 121; частина 2 статті 126; частина 1 статті 219; частина перша статті 220 тощо).

Таким чином, закон може врегульовувати як недійсність правочину, так і нікчемність правочину. При цьому, такий правовий наслідок як недійсність передбачає оспорюваність правочину, яку необхідно доводити в судовому порядку. В свою чергу, нікчемність не передбачає обов'язкового звернення до суду. Правочин, щодо якого законом встановлена його нікчемність є таким, що не породжує правових наслідків *ipso jure*.

Як вже зазначалось, стаття 18 не використовує конструкції нікчемності правочину, а оперує поняттям його недійсності. До того ж, ця норма використовує формулювання “визнання недійсним”. Таке формулювання є співзвучним із способом захисту, передбаченим пунктом 2 частини 2 статті 16 ЦК України, що також опосередковано підтверджує судовий порядок вирішення відповідного питання.

Таким чином, на кредитні договори, що встановлюють вищевказані комісії (інші вказані вище платежі), поширюється презумпція правомірності правочину.

НАУКОВІ ВИСНОВКИ:

На підставі проведеного наукового дослідження обставин, викладених у листі голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Гулька Б. І., можна сформулювати наступні остаточні відповіді на поставлені питання:

1. З приводу питання № 1:

Умови кредитних договорів, укладених до 2010 року, про встановлення окремих видів платежів необхідно оцінювати на відповідність законодавству (зокрема, визначенням редакції статті 11 Закону України “Про захист прав споживачів”) з урахуванням моменту виникнення конкретних прав та обов’язків на підставі таких договорів.

2. З приводу питання № 2:

На кредитні договори, що встановлюють вищевказані комісії (інші вказані вище платежі), поширюється презумпція правомірності правочину.

Член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді, академік НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

Кузнєцова Н. С.